

Тэма 3. Афрыка — кантынент кароткіх ценяў

Рэкорды Афрыкі

- ♦ Самая высокая тэмпература паветра — Эль-Азізія, у г. Трыпалі, +57,8 °С.
- ♦ Самая вялікая пустыня — Сахара, 9,1 млн км².
- ♦ Самыя высокія дзюны — Лівійская пустыня, да 300 м.
- ♦ Самая доўгая рыфтавая сістэма сушы — Усходне-Афрыканскія рыфты, больш як 6 тыс. км.
- ♦ Саме вялікае па аб'ёме вадасховішча — Вікторыя, 205 км³.
- ♦ Саме буйное сухапутнае млекакормячае — афрыканскі слон, вышыня да 3,5 м, маса да 7,5 т.
- ♦ Саме тоўстае дрэва — баабаб, дыяметр да 54,5 м.
- ♦ Самая доўгая расліна — пальма-ліяна ратанг, да 300 м.

§ 8. Геаграфічнае становішча і гісторыя даследавання Афрыкі

Успамінаем. Які гістарычны перыяд называюць эпохай Вялікіх геаграфічных адкрыццяў і чаму?

Даведваемся. Якія асаблівасці прыроды і ўмоўныя лініі карты вызначаюць геаграфічнае становішча мацерыка. ♦ Якія падарожнікі пакінулі след у гісторыі даследавання Афрыкі.

Разважаем. Чаму Афрыку ніхто не адкрываў?

1. Дзе размешчана Афрыка? Геаграфічнае становішча мацерыка — гэта яго месцазнаходжанне адносна ўмоўных
Правообладатель Адукацыя і выхаванне

С. 43

ліній на карце і прыродных аб'ектаў. Пры апісанні геаграфічнага становішча ўлічваюць памеры і форму кантынента, яго размяшчэнне ў сістэме геаграфічных каардынат, абрысы берагавой лініі і становішча адносна іншых буйных прыродных аб'ектаў.

Назва мацерыка «Афрыка», верагодна, паходзіць ад лацінскага слова «афрыгія», што азначае «безмарозны, які не ведае холаду». Так старажытныя рымляне называлі племя качэўнікаў, жыўшых на поўначы кантынента. Магчымы другі варыянт паходжання назвы — ад старажытнаарабскага «іфрыкія», што перакладаецца як «адзеленая» (ад Аравійскага паўвострава).

Мал. 45. Геаграфічнае становішча Афрыкі

Памеры і форма мацерыка. Афрыка — другі па велічыні мацерык Зямлі пасля Еўразіі. Яго плошча складае 29,2 млн км², а з прылеглымі астравамі — 30,3 млн км². З поўначы на поўдзень Афрыка выцягнута амаль на 8000 км. Асаблівасцю формы кантынента з'яўляецца нераўнамернае размеркаванне сушы ў Паўночным і Паўднёвым паўшар'ях (мал. 45). Найбольшай шырыні мацерык дасягае ў паўночнай частцы — каля 7500 км.

Размяшчэнне ў сістэме геаграфічных каарды-

нат і адносна ліній градуснай сеткі. Афрыка пасярэдзіне перасякаецца лініяй экватара, а на захадзе — нулявым мерыдыянам. (*Успомніце, чаму ён так называецца.*) Такім чынам, Афрыка — кантынент, размешчаны ва ўсіх чатырох паўшар’ях Зямлі: Паўночным, Паўднёвым, Заходнім і Усходнім. Афрыка перасякаецца лініямі Паўночнага і Паўднёвага тропікаў. Дзякуючы гэтаму вялікая частка мацерыка размешчана ў межах гарачага цеплавога пояса. У Афрыцы з прычыны размяшчэння паміж тропікамі і вялікай плошчы сушы ярка выяўляецца геаграфічная занальнасць у нізкіх шыротых.

Абрысы берагавой лініі. Афрыка абмываецца водамі двух акіянаў: з захаду — Атлантычным, з усходу — Індыйскім. Мацярык характарызуецца слаба зрэзанай берагавой лініяй. Гэта выяўляецца ў малой колькасці буйных паўастравоў і глыбока ўваходзячых у сушу заліваў. На заходнім узбярэжжы ў сушу ўразаецца толькі адзін буйны заліў — Гвінейскі. На ўсходзе ў Індыйскі акіян выступае адзіны буйны паўвостраў Самалі, які абмываецца водамі Адэнскага заліва. (*Пакажыце на карце.*) Уздоўж узбярэжжа працягнулася нешырокая мацерыковая водмель.

Астравоў каля берагоў Афрыкі мала. Самы вялікі з іх — *Мадагаскар* — мае плошчу 596 тыс. км² (мал. 46). Ён адзелены ад кантынента самым доўгім на планеце пралівам — *Мазамбікскім* (1760 км). Да Афрыкі таксама належаць астравы Канарскія, Каморскія, Сакотра.

Становішча адносна прыродных аб’ектаў. Бліжэйшы кантынент — Еўразія — адзелены ад

Мал. 46. Мадагаскар — чацвёрты па плошчы востраў свету

С. 43

Мал. 47. Суэцкі канал

Афрыкі на поўначы Міжземным морам. Яно злучаецца з Атлантычным акіянам вузкім Гібралтарскім пралівам (14 км).

На паўночным усходзе афрыканская суша аддзелена ад Еўразіі Чырвоным морам і *Баб-эль-Мандэбскім пралівам* і злучаецца з ёй толькі вузкім Суэцкім перашыйкам. Праз яго ў дру-

гой палове XIX стагоддзя быў пракладзены *Суэцкі канал* (мал. 47). Блізкасць Паўночнай Афрыкі да Еўрапейскага Міжземнамор'я і Аравійскага паўвострава абумоўлівае падабенства прыроды рэгіёнаў.

Афрыка і Еўразія ўтвараюць адзіны масіў сушы пераважна ва Усходнім паўшар'і — Стары Свет.

У антычны час Гібралтарскі праліў уяўлялі як марскі праход паміж скаламі (слупамі) на еўрапейскім і афрыканскім берагах. У старажытных грэкаў праліў быў вядомы як Слупы Геракла, які падняў іх «на краі свету». Старажытныя рымляне называлі яго Слупы Геркулеса, або Геркулесавы Слупы.

2. Хто даследаваў Афрыку? Афрыка — верагодная прарадзіма чалавецтва. Навукоўцы мяркуюць, што каля 60 тыс. гадоў таму старажытны чалавек перасяліўся з Афрыкі ў Еўразію, а адтуль — на іншыя мацерыкі. Яшчэ ў антычныя часы ўзбярэжжа Паўночнай Афрыкі ўжо было вядомае фінікійцам, старажытным грэкам і рымлянам (*гл. форзац 1*).

У эпоху Вялікіх геаграфічных адкрыццяў берагавую лінію Афрыкі даследавалі партугальскія мараплаўцы, якія шукалі марскі шлях у Індыю. Экспедыцыя *Барталамеу Дыяша* (1487–1488 гады) дасягнула паўднёвага краю Афрыкі

і адкрыла мыс Добрай Надзеі. Слава адкрыцця марскога шляху з Еўропы ў Індыю ў 1498 годзе выпала на долю партугальскага мараплаўца *Васка да Гама* (мал. 48).

Першапачаткова даследаванні прыбярэжных раёнаў Афрыкі былі звязаныя з гандлем рабамі. Да канца XV стагоддзя на карту былі нанесеныя берагавая лінія ўзбярэжжа мацерыка і вострава Мадагаскар, вусці рэк і берагавыя горныя хрыбты. Але ўнутраныя раёны доўгі час заставаліся на карце белымі плямамі.

Мал. 48. Васка да Гама (1469–1524)

С. 43

 У другой палове XVI стагоддзя ў Афрыцы пабываў наш суайчыннік Мікалай Крыштаф Радзівіл (Сіротка). Нясвіжскі князь апісаў разлівы Ніла, паліўное земляробства і ўрадлівасць глеб Егіпта, старажытныя піраміды, расліннасць і экзатычных жывёл Афрыканскага Міжземнамор'я.

У XIX стагоддзі еўрапейцы пачалі вывучэнне цэнтральных раёнаў кантынента. Гэты перыяд адзначыўся пошукам вытокаў вялікіх афрыканскіх рэк.

У сярэдзіне XIX стагоддзя англічане Джон Спик і Джэймс Грант адшукалі выток Ніла. Пра сваё адкрыццё яны паведамілі фразай, якая стала крылатай: «Ніл пастаўлены на месца».

У сярэдзіне XIX стагоддзя вялікі ўнёсак у вывучэнне Паўднёвай і Усходняй Афрыкі зрабіў шатландскі прыродазнаўца *Давід Лівінгстан* (мал. 49). Больш за 30 гадоў ён правёў у экспедыцыях: перасёк пустыню Калахары, прайшоў па цячэнні р. Замбезі, адкрыў вадаспад Вікторыя, азёры Танганьіка і Ньяса.

Мал. 49. Помнік Давіду Лівінгстану каля вадаспада Вікторыя

С. 43

Значныя дасягненні ў вывучэнні Афрыкі належаць і рускім падарожнікам. Так, *Васіль Юнкер* сабраў і апісаў багатую калекцыю раслін і жывёл лясоў і саваннаў Цэнтральнай Афрыкі, склаў слоўнікі моў мясцовых плямёнаў, арганізаваў метэаралагічныя назіранні. У 1920-я гады ў Афрыцы працавала экспедыцыя пад кіраўніцтвам выбітнага рускага біёлага Мікалая Вавілава. Ён сабраў унікальную калекцыю насення раслін, якая стала асновай яго вучэння аб цэнтрах паходжання культурных раслін свету.

Абагульнім і запомнім. Афрыка — другі па велічыні мацярык Зямлі. ♦ Ён размешчаны ў чатырох паўшар'ях і пасярэдзіне перасякаецца экватарам. Большая частка кантынента заключана паміж тропікамі. ♦ Афрыка мае слаба зрэзаную берагавую лінію і абмываецца двума акіянамі. ♦ Геаграфічнае становішча Афрыкі вызначае панаванне высокіх тэмператур і яркае праяўленне геаграфічнай занальнасці. ♦ У эпоху Вялікіх геаграфічных адкрыццяў Б. Дыяш і В. да Гама вывучалі берагавую лінію мацерыка. ♦ Найбольшы ўнёсак у вывучэнне Паўднёвай Афрыкі зрабіў Д. Лівінгстан.

Праверым сябе.

1. Якое месца па плошчы займае Афрыка сярод іншых мацерыкоў? 2. У чым асаблівасць яе геаграфічнага становішча? 3. Якімі морамі і акіянамі абмываецца кантынент? 4. Назавіце падарожнікаў — даследчыкаў Афрыкі.

5. Як уплывае геаграфічнае становішча Афрыкі на асаблівасці яе прыроды?

Ад тэорыі да практыкі. 1. Выкарыстоўваючы матэрыял параграфу, складзіце план характарыстыкі геаграфічнага становішча мацерыка. 2. Вызначце з дапамогай маштабу карты і параўнайце працягласць Афрыкі па Паўночным і Паўднёвым тропіках. Якія геаграфічныя наступствы мае неаднолькавая працягласць сушы

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

ў розных паўшар'ях? 3. Прасачыце па карце маршруты падарожжаў Д. Лівінгстана, В. Юнкера і М. Вавілава. Хто з іх, на ваш погляд, зрабіў найбольшы ўнёсак у даследаванне Афрыкі? 4. Выкарыстоўваючы фізічную карту, вызначце, які від транспарту вам найбольш падыдзе для падарожжа з Беларусі ў Афрыку і чаму.

Клуб дыскусій. Рассяленне чалавека, па ўсёй верагоднасці, ішло з Афрыкі. Як вы думаеце, у якой паслядоўнасці людзі засялялі мацерыкі?

Клуб эрудытай. Эмблемай алімпійскага руху з'яўляюцца пяць сплеченых рознакаляровых кольцаў. Што яна азначае і чаму ў ёй выкарыстаны менавіта гэтыя колеры: чырвоны, чорны, сіні, зялёны і жоўты?

Практычная работа 3. Характарыстыка геаграфічнага становішча Афрыкі і нанясенне на контурную карту яго элементаў.

§ 9. Тэктанічная будова, рэльеф і карысныя выкапні Афрыкі

Успамінаем. Якія віды рухаў літасферных пліт вам вядомы? ♦ Што называюць горстам, грабенам, скідам?

Даведаемся. Пра вялікія Афрыканскія рыфты. ♦ Пра самую вялікую пустыню свету.

Разважаем. Чаму ў Афрыцы мала гор?

1. Адкуль родам Афрыка? Афрыка — частка старажытнага гіганцкага мацерыка Паўднёвага паўшар'я — Гандваны. Прыблізна 180 млн гадоў таму яна распалася на асобныя масівы сушы. Дрэйфуючы, яны паступова аддаліліся адзін ад аднаго на значныя адлегласці. Большая частка Афрыкі размешчана на Афрыканскай літасфернай пліце. (З якімі плітамі яна суседнічае?)

У склад Гандваны, акрамя Афрыкі, уваходзілі: Паўднёвая Амерыка, Аўстралія, Антарктыда, паўастравы Індастан і Аравійскі.

С. 12